

növekednek azok a különbségek, amelyek már ma is jól kitapinthatók a profit által irányított versenysport (elsődleges cél a győzelem) és a kikapcsolódást szolgáló testmozgás között. Az előbbi csapatai (amelyek az egész országban nagy népszerűségnek örvendenek) nagyobb vándorlási lehetőségekkel rendelkeznek, és előbb-utóbb mindent igényt kielégítő szuper-stadionokban telepednek le. Ezzel szemben az utóbbi kategóriába sorolható klubok (amelyek főleg az alsóbb osztályokban játszanak) esetében valószínűleg megerősödik a helyi közösséggel kialakított kapcsolat, és a labdarúgás továbbra is a helyi büszkeség kifejezésének egyik igen fontos eszköze marad.

A poszt-modernizmus felé irányuló jelk közül a szerző az alábbiakat emeli ki. Az 1990-es évek elején fokozatosan lebontották a pályákat és a nézőteret elválasztó kerítéseket (ebben nagy szerepet játszott a sheffieldi tragédia is), és így egy kicsit szorosabb lett a játékosok és a nézők közötti kapcsolat. A felfújható bábuk (pl. Magyarországon is megjelentek az első óriás banánok), az arcfestés, a különböző bolondos ruhák megjele-

nésével a korábbi évek passzivitásával, egyhangú szurkolásával szemben a labdarúgás egyre inkább karneváli jelleget ölt. Az újonnan létesült pályák (pl. Sheffieldben illetve Monacóban) éles ellentétben állnak a korábban épült, erdőhöz, konténerrekhöz hasonló stadionokkal („az embernek kétségei vannak azzal kapcsolatban, hogy ez tényleg stadion, inkább azt gondolná, hogy szálloda, vagy konferenciaközpont), és igen fontos az a tény is, hogy a csapatok nem vándoroltak az elővárosokba, hanem megmaradtak eredeti helyükön.

Véleményem szerint a könyvet két csoport forgathatja nagy élvezettel: egyrészt a labdarúgást szerető olvasók, másrészt mindazok, akik mélyebben szeretnék megismerni az angol emberek gondolkodását.

(A könyvismertetés az F 012854 és a W 015339 számú OTKA-pályázatok támogatásával készült.)

Kozma Gábor

Rudolf Bultmann: Történelem és eszkatológia

Atlantisz Könyvkiadó, A *kútnál* sorozat
Budapest, 1994, 185 old.

A szerzőről:

Rudolf Bultmann (1884–1976) német evangélikus teológus, alaptétele, hogy a görög és a nyugati filozófia hatása megrontotta a keresztény teológiát, viszont a heideggeri filozófia (vagyis az itt lét hermeneutikája) alapján tehetünk kísérletet a kereszténység helyes értelmezésére és a történelem megértésére.

Az alapgondolat:

A könyv három axiómával indul, amelyeknek a lényege az ember kiszolgáltatottsága a történelem menetének.

Az *első*: az ember nem választhatja meg saját kiindulási pontját, a történelmet nem csak az emberek cselekedetei alakítják, hanem a sors és a végtet is.

A *második*: a cselekedetek eredményei és a kiinduló szándékok nem egyeznek meg (példának a francia forradalmat és a mai technikai vívmányokat hozza fel).

A *harmadik*: a szabadság csakis felelősséggel létezik.

„De kinek legyünk felelősök?” A válaszhoz meg kell találni a történelem lényegét, ezért Bultmann végigvezet bennünket a történelem értelmezésének történetén. Be-

vallottan figyelme egyedül a teológiai történelemteleológia szekularizálódására irányul.

A történelem értelmezése a keresztény eszkatológia kialakulásáig:

Köztudottan Görögországban jelenik meg a történetírás a tudomány egyik ágaként. A legjelentősebb képviselője Thuküdidész — Hérodotoszal ellentétben nála nincs isteni befolyás, nem alkalmaz morális mércét (a rossz nem nyeri el méltó büntetését) — szerinte a történelem elsődleges mozgatóereje a hatalomra való törekvés. Nem vetette fel a történelem értelmének kérdését, így nem beszélhetünk nála történelemfilozófiáról.

Liviusnál és Tacitusnál előtérbe kerül a morális mérce, segítségével mutatják be, ki lesz jó államférfi és ki nem (a legfőbb jellemhiba a pozícióért való törtetés).

Összegezve a görög–római történetírás a történelemben cselekvő embert változatlan szubsztanciának tekint, cselekvéseit pedig hozzá képest véletlenszerűnek. Ezzel szembeállítja a szerző az ókori Izrael történelemfelfogását, ez nem tudomány a görög értelemben, mert nem a történelemben működő immanens erők megismerése érdekli, hanem Isten szándéka és tervei, aki a történelem irányítója is, így ebből fejlődött ki a történelem összetervének gondolata.

Bultmann az eszkatológiát a „végső dolgok” doktrínájaként, a világ végének, pusztulásának a doktrínájaként írja le. Leszögezi, az Ószövetségben nem található e szó igazi értelmében. Majd a zsidó apokaliptikában értelmezik a történelmet az eszkatológia szempontjából. A szerző így vall a különbözőségekről: az Ószövetségben a megváltás eljövetele a nép engedelmisségétől függ, így az egyén és a nép felelőssége egybe esik, tehát csak akkor jön el a Messiás, ha az egész nép megérdemli. Addig az apokaliptikus felfogás szerint az egyén csak önmagáért felelős, és egyénileg lesz elbírálva, és a Messiás eljövetele az időpontja már ki van tűzve. Másik jelentős különbség, hogy az apokaliptikus felfogás szerint a kiválasztottak

közössége nem nemzeti közösség. Az Ószövetségben az apokaliptikus elképzelés vált dominánssá. Itt már a folytonosság Isten által teremtett folytonosság. Az Ószövetséget elsősorban nem történelmi dokumentumként olvasták, hanem, mint az immár teljesült ígéretek könyvét.

Az őskereszténységben az eszkatológia elnyelte a történelmet. A közösség már nem a jelenvaló világhoz tartozik, hanem a küszöbön álló új éonhoz. Szent János számára már a holtak feltámadása, és az utolsó ítélet jelené lettek Jézus érkezésében. A hívő már átesett az ítéleten, aki pedig nem hisz, az már el van kárhozva.

De mennyi ideig lehet fenntartani a küszöbön lévő világvége-várast? Valamiképpen az eszkatológiát historizálni kellett.

Lassan a szentség imádatában történik meg az eszkatológiai esemény. Emellett kialakul a szakramentális istentisztelet, majd a bűnbánat szakramentuma. Ezáltal az egyház eszkatológikus közösségből a megváltás intézményévé változott, vagyis az eszkatológiát semlegesítették. Az egyház immár felfogható Krisztus kozmikus győzelmeként, így pedig értékelhető eszkatológiai jelenségként.

Az eszkatológia szekularizálása:

Az egyház tudatát, az apostoli egyházat, igazolni kellett. Ez felkeltette az érdeklődését saját története iránt. Megjelenik a történelem teleologikus felfogása.

Új értelmezés figyelhető meg Szent Ágostonnál, a történelem felfogását a szabad akaratú ember felfogása határozza meg. A történelem harc a „civitas terrena” és a „civitas Dei” között, hitetlenség és hit között. Ez úgy kapcsolódik a szabad akarathoz, hogy a civitas Dei transzcendens létező, ezért a küzdelem magában az egyének történetében megy végbe.

A középkori történetírás megőrzi a történelem Isten által kitűzött eszkatológikus céljának a koncepcióját.

A reneszánsz történetírás a történelem profán értelmezését vallja, eszerint az ember

az, aki elindítja a történelmi folyamatot, nem Isten.

Újabb fordulat J. B. Bossuet 1681-ben megjelent művében (*Discours sur l'histoire universelle*) jelentkezik, amelyben hangsúlyozza, az emberek cselekedeteinek úgy kell szolgálniuk az isteni tervet, hogy közben nem tudnak róla. Ezért, ha egyes okokat vizsgálunk, akkor minden meglepő és a károsra mutat rá, míg ha az egészet, akkor szabályos rendre találunk. Bossuet elgondolása szekularizálható volt az „ész cselének” Hegel koncepciójában.

1725-ben lát napvilágot G. G. Vico *Új tudomány* című műve. Itt már a teologikus történelemteleológia döntően átforgatózott, ugyanis a történelmi folyamatot olyan fejlődésként értelmezi, amely egyszerre természeti, és gondviselés igazgatta fejlődés. Istennek nincsen szüksége arra, hogy beleavatkozzék, mert maga a történelem menetének megvan a belső szükségzerűsége, igaz ezt Istentől kapta, de az Isten már nem tevőleges. Az eszkatológia eszméjét elveti, szerte ugyanis a történelem menete ciklikus, de a ciklusok korántsem azonosak, tehát nem jósolhatóak. Ha létezik is egy megváltás, akkor az csak a történelmen belül van, tehát ez az esemény nem akasztja meg a történelmet.

Kant megőrzi a világtörténet, mint teleologikus folyamat eszméjét. Célja a morális és a racionális emberi lény megvalósulása. A kereszténység egész történetét úgy értelmezi, mint fokozatos előrehaladást a kinyilatkoztatott vallástól az észvallásig. Ennek célja egy evilági etikai közösség. Bultmann szerint a történelemfelfogás a keresztény történelemteleológia és az ebben megjelenő eszkatológia erkölcsi szekularizációja.

Hegel viszi végig a keresztény hit szekularizációját. Szerinte a történelemnek egy séget adó isteni tervet az „abszolút szellem” (*Geist*) történeteként kell felfogni. Ez az abszolút szellem a dialektika törvénye szerint valósítja meg önmagát. Kulcstényező az „ész csele”, ez azt jelenti, hogy az egyetemes fejlődést a szabad emberi cselekvés szolgál-

ja, de ennek a motíváló ereje nem a szubjektív ész, hanem a bennünk lévő szenvedély. Nála a történelem célja nem egy eszkatológiai jövő, hanem maga a jelen, a történelmi folyamat, melyen keresztül az abszolút szellem magára talál.

Karl Marxnál a mozgatóerő az anyag, s ezen a gazdasági élet immanens erőit érti, a történelem pedig az ellentétes csoportok közötti harc formájában halad előre. A proletariátus diktatúrája szükségszerűen el fog vezetni a szabadság birodalmába, ami nem más, mint Isten nélküli Isten-királyság. Ilyen alapon a Kommunista Kialtvány messianisztikus üzenet, vagyis szekularizált eszkatológia, tehát világosult benne a keresztény történelemfelfogás, miszerint a történelem a jó és a gonosz harca, a kizsákmányolás pedig az eredendő bűn.

Bultmann szerint a keresztény történelemszemlélet elvilágiasodásának jellemzői a következők:

- a történelem egységének eszméje megőrződött,
- a történelem teleologikus menete fennmarad, csak a gondviselés eszméjét felváltja a haladás ideája,
- az eszkatológiai beteljesedés eszméje átalakul a növekvő jólétének optimista hitévé.

A történelem naturalizálása:

A haladás első megkérdőjelezője Jakob Burckhardt. Tagadja, hogy létezne olyan történelemfilozófia, amely fel tudná tárni a történelem értelmét. Elveti az egységes világtörténet eszméjét, mert nem csak változást, hanem különbözőségeket is mutat, amelyek mögött lehetetlen egy ésszerű elv megpillantása. A haladás optimista hitével szembe száll, mondván, a történelemben mindenek előtt a jó- és balszerencse a meghatározó, de inkább csak a balszerencse (a rossz hatalma az uralkodó).

Végképp naturalisztikusan értelmezi a történelmet Oswald Spengler. Így nála eszkatológiai beteljesedésről nem beszélhetünk. A történelem ciklusokra tagolódik, önálló,

magukba zárt kultúrák sorozatára, melyek mindegyike saját jelleggel bír, s menete nem nevezhető haladásnak. Minden ciklusnak megvan a maga ideje, ezért lehetséges diagnózist adni a jelenre és a jövőre.

Végeredményben naturalisztikus Arnold Toynbee is. A történelem számára is egyes csoportok, önálló *societ*yk történelmére bomlik szét. Huszonegy ilyen társadalom van, tizenhat már elmúlt, öt még életben van. Minden *societ*ynek megvan a maga civilizációja, így nem beszélhetünk a szellem egységéről. A különbözőség Spenglertől, hogy nála a társadalmak nem szigetelődnek el, másrészt nem előre megjósolhatóak, mivel a történelem folyamatára meghatározó a *societ*y viselkedése egy kritikus helyzetben. Vagyis felfedezte a „kihívás és válasz” törvényét. A régi eszkatológiától elhatárolja magát, tagadván, hogy Isten országa valósulna meg a Földön.

A szerző kedvencei:

Wilhelm Dilthey Bultmann a teljes relativizmus képviselőjének látja. Jelentősége, a történettudomány és a természettudomány megkülönböztetésében rejlik. A történelemben valóban lehetségesek evolúcióhoz hasonló folyamatok, de nem a haladás, vagy akár a végérvényes tökéletesedés értelmében. Ez a történelemfelfogás nem ismer eszkatológiát. A szerző bírálatának a lényege, hogy a történelmi megismerés Diltheynél pszichológiai elemzéssel redukálódik.

Benedetto Croce azáltal lép túl a historicizmusban rejlő relativitáson, hogy radikalizálja. Elméletében a történelmi jelenségek relativitása pozitív jelentőséget nyer. A történelmi igazság s vele az egész igazság az egyes dolgok ismeretében rejlik. Az egész történelmi folyamat értelme a mostban, a jelen pillanatban koncentrálódik. A mindenkori jelen történelme az egész emberiség története is. Ennélfogva értelmetlen arra törekedni, hogy teljes képet rajzoljunk a világtörténelemről, vagyis a jövőbeli történelmet nem determinálja sem isteni, sem kauzális szükségesség. Croce szerint nincsen esz-

katológia, de paradox módon azonosítja a történelmet és az eszkatológiát, a történelmi folyamat minden egyes pillanatának beteljesülésével.

R. G. Collingwood *The idea of history* című könyvében ő is a történelem és a természettudomány különbözőségére teszi a hangsúlyt. Minden eseménynek van egy belső, és egy külső aspektusa. A történész nem észlelheti a gondolatokat, hanem meg kell értenie őket, oly módon, hogy újrjátssza, de ennek nem pusztá reprodukciónak kell lenni, hanem önálló kritikai újragondolási aktusnak. Ez a kritika nem egy történelmen kívüli álláspont, hanem a történelmen belülről hangzik el, és igazán az emberi önmegismerést szolgálja. Ebből következően a történelmi tudás maga is történelmi esemény, ebben nincs vég, nincs cél, ahogy nincs magában a történelemben sem, tehát nem ismer semmi-féle eszkatológiát.

A történelem lényege:

Itt az első kérdés, amit tisztázni kell, az úgynevezett hermeneutikai kérdés. Az író szerint ez az, ami lehetővé teszi számunkra, megérteni a ránk hagyományozott történelmi dokumentumokat. Schleiermacher és Dilthey szerint a megértéshez divinitorikus (beleérző) interpretációra van szükség. De szükséges-e ez egy matematikai, vagy orvosi szöveg megértéséhez? Nem az a feladat, hogy megismételjem pl. a matematikus lelkiállapotát. Mert minden értelmezést egy bizonyos érdeklődés, kérdésfelvetés vezérel, ezt nevezhetjük előzetes értelmezésnek. Tehát elfogadja a szerző az előítélet fogalmát, mondván, ez a felvilágosodástól kapta a számunkra megszokott negatív hangsúlyát. Ha igaz az, hogy minden értelmezést, minden kérdésfelvetést és megértést valamilyen előzetes megértés vezérel, akkor felvetődik a kérdés: Lehetséges-e egyáltalán objektív történelmi ismeretre szert tenni? Bultmann szerint a történelem mozgás, olyan folyamat, amelyben az egyes események nem kapcsolat nélküliek, hanem ok-okozati láncolatban állnak egymással. Az ilyen kapcsolódás pedig fel-

tételezi valamiféle erők működését a történelmi folyamatban (például emberi ösztönök, szenvedélyek, hatalomvágy, gazdasági-társadalmi szükségletek, eszmék, stb.). Akkor lehetetlen objektív történelmi ismeretre szert tenni? Így lenne, ha az objektivitásnak a történelemtudományban ugyanaz lenne az értelme, mint a természettudományban. Ehhez a szerző ismerteti a szerinte létező két-féle történetírói nézőpontot.

Az *első*, a történész által választott perspektíva. Ebből kifolyólag lehetséges különböző történelmet írni (például politikai-, gazdasági-, eszme- és személyiség-történetet). Mindegyik nézőpontból származhat valami objektív igaz. A kép akkor válik hamissá, ha egy nézőpont abszolúttá válik. Vagyis a történész szubjektivitása nem jelenti azt, hogy rosszul látja a dolgokat, a szubjektivitás szükségszerű tényezője az objektivitásnak.

A *második*, amit a szerző a történelemmel való egzisztenciális találkozásnak nevez. A történelmi tudás tárgya maga az ember. Ebben a szférában nem tartható fenn végleges megkülönböztetés a megismerő és tárgy között. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a történész saját tetszése szerint ruházza fel értelemmel a történelmi jelenségeket. Azt mondhatjuk, minden történelmi jelenséghez hozzá tartozik a jövője. Természetesen nem állítja azt, hogy ismernénk a történelem végét és célját, ezért a szerző számára is értelmetlenné vált a történelem értelmének a kérdése. Megmarad azonban az egyes történelmi jelenségek és korszakok értelmének kérdése. Vagyis a múlt jelenségei történelmi reflexió révén válnak igazi történelmi jelenségekké, és így kezdik feltárni értelmüket. Így jutunk el Collingwood idézetének a megértéséhez: „A történelem ily módon az élő szellem önismerete.”

Bultmannál történetinek lenni azt jelenti, hogy az ember igazi élete mindig az ember előtt van, hiszen az emberi cselekvéseket célok és szándékok okozzák, amelyek mindig a jövő felé irányulnak (időbeliség). Ezek döntésekben realizálódnak, de nem csak a jövőnkkel, hanem a múltunkkal is szembe-helyezkednek, hiszen a múltunknak is több értelmezése van. A szerző éppen a döntéseken keresztül vivő úttal apellál, hogy az akaratot kell meghatározó tényezőnek tekinteni — bár nem ész nélkül valót — a történelem menetében. Nem fogadja el igazán a szabadságot, mivel a döntésekben az ember mindig determinált, nem ok-okozati összefüggés miatt, hanem az ember saját akaratának determináltsága miatt.

A radikális szabadságot az ember önmagától való szabadságának fogja fel, ez pedig nála az isteni kegyelem ajándéka. A keresztény hit paradoxona az eszkatológiai esemény, ami történelmen belül történő és újból megtörténő esemény (személyekben), tehát kivéteket a világból, de úgy, hogy mégis a történetiségen belül marad, vagyis fókuszban a konkrét világ létezése áll, és a hit történelem feletti paradoxonitásának kettőssége, de ugyanakkor együttes megvalósítása. A történelem értelmét ha adott esetben a keresztény hit eszkatológiai jelként fogja fel, akkor számukra a történelem értelme megvalósult.

A kétkedőknek a válasza: ne az egyetemes történelemben, hanem saját személyes történetébe kell néznie, mert minden pillanatban ott szunnyad az eszkatológiai pillanat lehetősége, csak fel kell ébreszteni.

Mező Ferenc